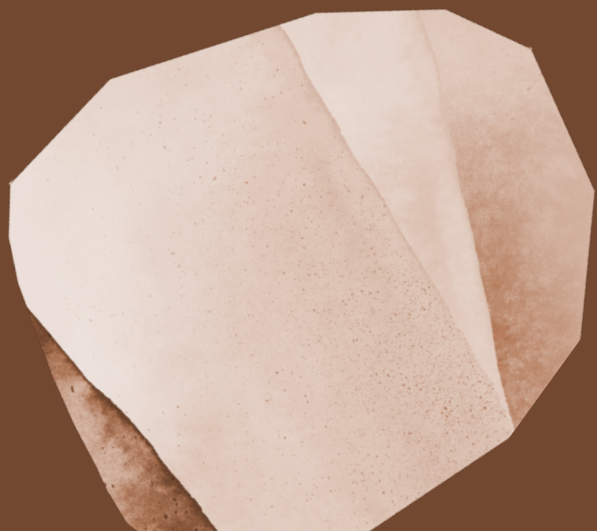

LA PREHISTÒRIA

Dossier per a les escoles

Índex

1. Introducció.....	3
2. Cronologia.....	6
3. Economia.....	8
4. Societat.....	9
5. Cultura.....	10
6. Creences.....	12
7. Idees principals.....	15
8. Glossari.....	17
9. Recursos.....	18

Continguts i disseny: Nina Laming
Coordinació: Museu d'Història de Manacor

1. Introducció

La prehistòria és un concepte que fa referència a un període historiogràfic anterior a la història. L'element distintiu d'aquests dos grans períodes és la presència de l'escriptura.

L'escriptura no arriba de manera simultània a totes les regions del món. Per aquest motiu es donen casos de societats i cultures contemporànies que s'emmarquen en dos períodes historiogràfics diferents.

Làpida de Sossius Alcimedus. Trobada al poblament talaiòtic de Es Boc (Manacor). Fons Museu d'Història de Manacor.

Exemples:

- Els romans i els talaiòtics són contemporanis; però els romans, pel fet de tenir escriptura, ja es trobaven dins la història antiga, mentre que els talaiòtics, àgrafs, segueixen a la prehistòria.

La prehistòria s'inicia amb la presència dels humans i la podem dividir en quatre subperíodes: **el paleolític, el neolític, el calcolític i l'edat dels metalls.**

El paleolític es caracteritza per la presència d'unes societats **caçadores recol·lectores nòmades**. Es passa al neolític quan aquestes societats deixen la recol·lecció per començar a **conrear els seus propis aliments i a produir ramat**. Això suposa un canvi al seu mode de vida, ja que el fet de dedicar-se a l'agricultura fa que s'hagin d'establir a un mateix espai, així deixen de ser nòmades. Quan aquestes societats comencen a emprar **metalls naturals**, especialment el coure, s'enceta el període **calcolític** i quan ells mateixos es fabriquen els objectes de metalls, s'inicia l'edat dels metalls.

La prehistòria balear no s'identifica amb tots els períodes esmentats. L'ocupació humana de les nostres illes va ser molt tardana. **Fins al 2500 aC, les nostres illes sols estaven habitades per uns pocs animals.** Hi havia una gran diversitat d'ocells, conjuntament amb rèptils com les sargatanes i només tres espècies de mamífers: *myotragus*, *hypnomys* i *nesiotes*. Aquests tres mamífers únicament es trobaven a Mallorca i Menorca; en canvi, a Eivissa no.

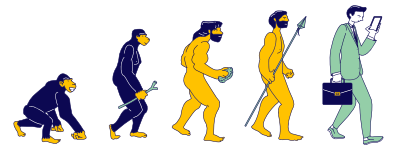
El més significatiu de les tres espècies era el seu caràcter autòcton, és a dir, que eren espècies úniques de les illes balears amb unes característiques determinades per la condició d'insularitat. Les tres espècies varen ser descrites per **Dorothea Bate**, paleontòloga britànica que descobrí l'espècie de *myotragus* als inicis del segle XX. Es convertí en una científica de prestigi en un món d'homes.

2. Cronologia

El món

4'5 milions d'anys - 100000 aC: hominització, continent africà
paleolític inferior: 2'85 milions d'anys

127000 aC: paleolític mitjà

30/40000 aC: paleolític superior

12000 aC: mesolític

12000-3000 aC: neolític

Primeres evidències al Pròxim Orient:

- aparició agricultura
- sedentarisme

c

5800 aC: calcolític

Primeres evidències al Pròxim Orient:

- primers aliatges de coure

3100 aC: edat del bronze

- apareix la metal·lúrgia del bronze

1000aC: edat del ferro

- apareix la metal·lúrgia del ferro

Cada un d'aquests períodes
ocorren a moments diferents al
llarg del món.

2. Cronologia

Península Ibèrica

- **1 milió d'anys - Paleolític inferior:** arribada dels *Homo* a la península Ibèrica
 - Atapuerca, Burgos
 - Sidrón, Astúries
- **40000 aC:** paleolític superior
 - Evidències d'*Homo Sapiens* a Cova Gran, Lleida
- **5700-3000 aC:** neolític
 - aparició agricultura ➡ sedentarisme
- **3000 aC:** calcolític
 - Cultura campaniforme
 - El Argar
 - Los Millares
- **2000-1200 aC:** edat del bronze
 - apareix la metal·lúrgia del bronze
- **1200 aC:** els fenicis funden assentaments i posteriorment colònies al sud-est i llevant peninsular
- **1000aC:** edat del ferro
 - apareix la metal·lúrgia del ferro
- **202 aC:** inici conquesta romana de la Península Ibèrica

2. Cronologia

Illes Balears

Calcolític - 3000aC: les Illes Balears comencen a ser visitades per homes i dones procedents del golf de Lleó i del llevant Mediterrani

2900 - 2500 aC: primers assentaments situats a coves i balms rocoes:

- Pouàs, Eivissa
- Sa Moleta, Sóller
- Son Matge, Serra de Tramuntana

2500 - 2200 aC: assentaments permanents en forma de cabana que comporta la introducció de la cabra, el bou, l'ovella, el porc i el ca.

- Ca na Cotxera, Muro
- Son Ferrandell - Son Olesa, Serra de Tramuntana
- Puig de ses Torretes, Eivissa

De tota manera es segueixen emprant coves:

- Cova des Moro, Manacor
- Cova de sa Sínia, Manacor
- Cova des Prim, Formentera
- Cova des Fum, Formentera

Edat dels metalls -1700/1600 aC:

Edat del bronze - Naviforme o cultura de les navetes (1700/1100 aC)

Construcció de navetes

1200 aC: canvis a la Mediterrània

Els habitants de Fenícia, actual Líban, viatgen a la Mediterrània Occidental

Metal·lúrgia del ferro

Edat del ferro - Talaiòtic (1200/1100 - 123 aC)

1200/1100 aC: es deixen de construir navetes

1000/900 aC: abandonament progressiu de les navetes i construcció dels talaiots

2. Cronologia

Illes Balears

● Segle VII aC

Primer assentament fenici a Eivissa
Alguns poblats talaiòtics s'emmurallen

● Segle III - II aC

Les fonts clàssiques comencen a parlar dels habitants de les illes, especialment dels foners.

Segona Guerra Púnica

● 123 aC: conquesta romana de les Illes Balears, assentament de Son Espases

3. Economia

El paisatge de fa 4.000 anys era molt semblant a l'actual amb ullastrs, estepes, pins, llentiscles i brucs, al costat de zones de pastura i camps de cultiu de cereal creats pels humans.

La fusta d'ullastr es va usar durant tota la prehistòria com a material de construcció. En l'època talaiòtica també es va usar fusta de pi. Per a escalfar-se, cuinar i il·luminar-se usaven també fusta d'ullastr, pi i llentiscle. En menor mesura estepa, bruc, lleguminoses i romaní.

Aquestes dades s'han demostrat gràcies a anàlisis de pol·len i carbó.

Els habitants de l'edat del bronze vivien a poblats de navetes de forma comunitària. S'alimentaven de l'agricultura i la ramaderia combinades amb la recol·lecció. Pel que fa a l'agricultura, prevalia l'ordi, un tipus de cereal que preferien per la seva bona conservació (s'han trobat llavors a s'Hospitalet Vell), ja que tardava molt de temps a fer-se malbé. D'altra banda, menjaven carn d'ovella, porc i bou. La seva actitud amb el medi era de resiliència, és a dir, no eren grans depredadors, alhora que amortitzaven ben bé els seus recursos, ja que d'un animal podien extreure una gran quantitat de productes secundaris, com llana per fer-se vestits o formatges. També consumien mel i llegums, com faves i lleties.

Pel que fa al talaiòtic, les fonts de subsistència són gairebé similars al període anterior. Se segueix combinant l'agricultura i la ramaderia amb els productes derivats.

Gràcies a les anàlisis de residus d'olles de s'Hospitalet Vell sabem que a finals del talaiòtic menjaven derivats lactis amb cereals i cuinaven aliments amb greixos animals. En aquest període també s'introdueixen més animals com cavalls, coloms, conills i també restes de peixos que no s'havien consumit durant la prehistòria.

4. Societat

Les societats de les navetes eren molt distintes a les nostres. Es tractava de societats amb un **gran sentit de la col·lectivitat, on les diferències socials eren realment escasses** i l'organització familiar era extensiva; és a dir, tot el contrari de les famílies nuclears, de manera que a una sola naveta vivien una gran quantitat de membres. Aquest tipus de vida també tenia el seu reflex al món simbòlic funerari, ja que els individus s'enterraven tots plegats.

Pel que fa al talaiòtic, tot i l'arribada del ferro, en aquest període hi ha una gran quantitat de producció de **bronze**. Els metalls són elements exòtics, brillants, que es comencen a relacionar amb l'emergència d'una elit. Això suposa una diferència clau, ja que **la societat prehistòrica deixa de ser igualitària per començar a jerarquitzar-se**. Aquestes distincions socials comencen a ser més evidents a partir del **segle VI aC** quan molts de poblats comencen a **murallar-se**, com el cas de Son Fred o es Rossells. A més a més, a **partir del segle IV aC**, al context mediterrani comencen a sorgir **grans tensions entre els púnics i els romans**. Sembla que dins el context bèl·lic al **segle III aC** els habitants de les illes Balears, que havien dominat l'art de la fona des de feia segles per controlar el ramat, comencen a emprar la tècnica com a arma i participen com a **mercenaris** de l'imperi púnic, i un cop són vençuts pels romans, els mercenaris lluitaran al costat dels romans. Són la figura dels foners. Moltes fonts clàssiques ens parlen d'aquests foners, com Diodor Sícul:

Són tan exactes en punteria que sovint no fallen l'objectiu posat davant. Causes d'això són les contínues pràctiques que fan de nins, d'acord amb les quals, quan encara són infants, són obligats per llurs mares a tirar amb certesa amb la fona. Col·locant com a objectiu un tros de pa fermat a una soca, no es dona menjar al qui s'exercita fins que, havent encertat el pa, aconsegueix de la seva mare el consentiment de menjar-lo.

Molts jaciments talaiòtics tenen una gran densitat de ceràmica romana anterior a la conquesta com a motiu dels intercanvis. **Finalment, l'any 123 aC Quint Cecili Metel, general romà, conquerí les Gimnèsies i les Pytiusae**. Molts poblats talaiòtics i santuaris seguien en funcionament, ocupats segurament per talaiòtics i romans. En alguns es feren canvis, com al poblat dels Rossells, on es construïren habitacions quadrades, o a s'Hospitalet Vell, on s'ha trobat un forn de tradició romana.

Foner

Collars púnics

5. Cultura

L'edat del bronze és coneguda com a navetiforme o cultura de les navetes, degut a les cases d'aquesta època que tenen forma de nau invertida. Es tracta de cases construïdes amb **tècnica ciclòpia** i amb sostres de troncs de fusta (a s'Hospitalet Vell varen emprar ullastre) i cobertes vegetals. Les navetes més grans poden fer fins a 25 metres de llarg i 3 metres d'alt i d'ample. Les navetes poden ser individuals o tenir més habitacions adossades i convertir-se en dobles, triples o quàdruples. Tot i així, les més comunes són les individuals. La naveta més gran de les illes és la naveta Alemany, a Calvià.

Naveta doble de s'Hospitalet Vell

Naveta individual de s'Hospitalet Vell

Aquestes edificacions, les determinam com a espais d'habitació degut a les activitats de tipus quotidià que s'hi realitzaven a l'interior i a l'exterior, especialment evidenciat per les llars de foc o foganyes, on es cuinaven els aliments.

Al contrari de les navetes, **els talaiots eren uns edificis de prestigi**. A partir del 900 aC sembla que aquella societat comunitària del navetiforme es va deteriorant i comencen a aparèixer més tensions entre grups. En aquest context és possible que els talaiots es converteixin en **marcadors territorials** que delimiten l'espai d'un grup. Realment es tracta d'un tema complex que la historiografia segueix debatent ja que en alguns casos serveixen com a magatzems i, en altres, com espais de reunió. Així, el talaiots poden ser de planta quadrada i de planta circular, encara que predominen els de tipus circular. També es construeixen amb la tècnica ciclòpia i es caracteritzen per tenir una columna central i coberta vegetal amb troncs de fusta.

- Si visites s'Hospitalet Vell, fixa't bé en els següents aspectes del seu talaiot quadrat:
- La columna central, que aguanta el sostre de pedra de la planta baixa.
 - La falta de portal a nivell de sòl, ja que s'hi accedia per la planta pis, avui desapareguda.
 - La monumentalitat d'aquesta construcció, feta amb grans blocs de pedra.

Respecte a la seva funció, sabem que la cambra havia estat reaprofitada als segles finals de l'època talaiòtica com a magatzem del gran recinte que es va adossar al monument. No es varen trobar evidències del seu ús original.

6. Creences

A l'època de les navetes, els espais funeraris a Mallorca solien ser **les coves**, com per exemple la cova de cala Sant Vicenç; mentre que a Menorca s'enterraven a les **navetes d'enterrament**, com la cèlebre naveta dels Tudons. Tot i així, és molt important diferenciar bé les navetes d'habitació de les navetes d'enterrament, ja que la seva distribució interna i funcionalitat és totalment distinta.

A les coves s'hi enterraven tots els individus de la societat plegats i s'hi feien diferents rituals. Alguns exemples de coves d'enterrament són:

1. Cova de cala Sant Vicenç, Mallorca.
2. Cova des Pas, Menorca.
3. Cova de Càrritx, Menorca.
4. Cova des Mussol, Menorca.

A les navetes d'enterrament s'hi feien dos pisos. Al primer pis s'enterrava el difunt i quan s'havia descompost les restes òssies s'enterraven al segon pis, on hi havia les restes de tots els membres de la societat que havien mort. Això evidencia el **sentiment de col·lectivitat** que exposàvem, i alhora una important connexió amb els avantpassats. Com a curiositat, cal dir que no es troben enterraments de nins, cosa que s'ha relacionat amb el fet que la societat navetiforme no devia identificar com a membres seus els individus no adults. D'altra banda, s'hi percep una igualtat entre homes i dones.

Cova des Moro

Naveta des Tudons

Al talaiòtic es mantenen alguns espais funeraris, però també n'apareixen de nous:

- Es manté l'enterrament en coves naturals, com la de Son Vaquer d'en Ribera (Manacor).
- Apareixen pràctiques noves com els enterraments en navetes i talaiots un cop s'abandonen. És el cas de l'enterrament al talaiot de Bellver Ric (Manacor) i a una de les navetes de s'Hospitalet Vell.
- També apareixen hipogeus; o sigui, coves excavades a les zones rocoses.
- I necròpolis monumentals, com la de Son Real a Santa Margalida.

Aquests enterraments de cada cop són més individualitzats; és a dir, hi ha una tendència a enterrar individus tots sols, augmenten els aixovars i apareixen recipients funeraris com taüts o urnes.

Necròpolis de Son Real

Enterrament a la naveta 4 de s'Hospitalet Vell. Es va realitzar sobre el sostre enderrocat de la naveta, 600 anys després del seu ús com a casa

També, a partir del segle VI aC sorgeixen **santuaris** com el de Son Corró, Costitx o el de Son Matge, Valldemossa. En alguns d'aquests santuaris es varen trobar elements relacionats amb el culte, com els cèlebres caps de bous de bronze, avui exposats al MAN, o exvots.

Bous de Costitx

Santuari de Son Corró

Aquest tipus de construccions són especialment habituals en el cas de Menorca. A diferència de Mallorca, **a Menorca solen tenir taules** i es troben incloses dins un mateix poblat, com és el cas de Torralba d'en Salort.

Torralba d'en Salort

7. Idees principals

	Calcolític (2500/2200-1700 A.C)	L'època de les navetes (1700-1100 A.C)	L'època dels talaiots (1100-123 A.C)
CRONOLOGIA			
ARQUITECTURA	Cabanes circulars	Navetes= llocs d'habitació	Talaiots = edificis de prestigi Estàncies Santuaris Necròpolis
OCUPACIÓ	Petits poblats. Organització rural	Petits poblats. Organització rural	Urbanisme incipient: muralles. Organització rural
SOCIETAT	Societat igualitària. Igualtat entre homes i dones.	Societat igualitària. Igualtat entre homes i dones. Nins exclosos com individus que pertanyin a la societat Importància de la col·lectivitat i dels avantpassats	Jerarquització: foners i objectes de prestigi. Elit guerrera Major pes de la individualitat Competència entre grups Increment dels contactes amb l'exterior
VIDA DOMÈSTICA	-	Vida col·lectiva a les navetes i als seus espais exteriors	Vida en comunitat Treballs col·lectius
LLENGUA	Àgrafs	Àgrafs	Principalment àgrafs. Primeres evidències d'escriptura als darrers moments del talaiòtic.
RELIGIÓ	-	Importància de la natura, el col·lectiu i els avantpassats. Rituals a les coves d'enterrament.	Apareixen els primers espais de culte: santuaris. Elements relacionats amb el culte: exvots i bous de Costitx

ECONOMIA	Agricultura de secà i ramaderia combinada amb la caça i la recol·lecció	Agricultura de secà: llegums, faves, ordi i blat. Elements d'emmagatzematge, com els tonells, i processament d'aliments, com els molins de mà Ramaderia: bou, porc, cabra i ovella. Evidències d'esconxament a través de punxons, estris lítics,... Recol·lecció: fruits silvestres Caça	Agricultura de secà: llegums, faves, ordi i blat. Ramaderia: bou, porc, cabra i ovella. Introducció del cavall. Recol·lecció: fruits silvestres Caça: conill, coloms Pesca Intensificació dels intercanvis amb l'exterior evidenciat per la gran quantitat d'àmfora romana que es troba
----------	---	--	---

8. Glossari

- **Àgraf:** que no empra l'escriptura.
- **Assentament:** lloc on s'estableix una població.
- **Aixovar:** objectes que formen part d'un enterrament com a ofrena al difunt.
- **Balma:** cavitat en una paret de roca o un vessant rocallós.
- **Campaniforme:** cultura prehistòrica de la península Ibèrica que rep el nom d'uns vasos en forma de campana que fabricaven.
- **Contemporani:** que és del mateix temps, de la mateixa època, que un altre.
- **Coure:** tipus de mineral natural.
- **Estela:** monument d'una sola pedra gran en forma de pilar o de làpida destinat generalment a posar-hi una inscripció.
- **Exvot:** figureta de diferents formes relacionada amb algun tipus de culte.
- **Hominització:** Procés evolutiu des dels primats fins l'home actual
- **Mercenari:** soldat que serveix a un exèrcit estranger a canvi d'una paga.
- **Metall:** aliatge de minerals que acaben per conformar aquest material.
- **Metal·lúrgia:** obtenció i transformació de metall a través d'aliatges.
- **Nau invertida:** allò que té forma de petita barca capgirada.
- **Nòmada:** relatiu a aquell individu o grup d'individus que acullen un sistema de vida basat en el desplaçament periòdic d'un lloc a un altre motivat per la recerca de recursos.
- **Paleontòleg, paleontòloga:** persona especialista en l'estudi dels fòssils.
- **Prehistòria:** període de la història anterior a l'ús de l'escriptura.
- **Simbòlic funerari:** conjunt de creences d'una societat que es reflecteix en el seu culte a la mort.
- **Tècnica ciclòpia:** mètode de construcció mitjançant grans pedres que es fan encaixar sense l'ús d'argamassa o ciment.

9. Recursos

- **Jaciments i museus**

- **Navetes**

- Navetes de sa Vall, Son Macià
 - Navetes de s'Hospitalet Vell, Manacor
 - Navetes de sa Marineta
 - Closos de Can Gaià, Felanitx
 - Un poc més enfora tenim...
 - Es Turassot, Costitx
 - Es Figueras de Son Real
 - Naveta Alemany, Calvià
 - I per veure objectes trobats a les navetes, podem visitar la sala de prehistòria del Museu d'Història de Manacor.

- **Talaiots i altres construccions de l'època**

- S'Hospitalet Vell, Manacor
 - Bellver Ric, Manacor
 - Talaiot de cala Morlanda, Manacor
 - Poblat talaiòtic de s'Illot
 - Talaiot de na Pol, sa Coma
 - Un poc més enfora tenim...
 - Sa Canova, Colònia de Sant Pere
 - Talaiot de sa Nineta, Son Serra de Marina
 - Talaiot de Son Fred, Sencelles
 - Ses Talaies de Can Xim, Sencelles
 - Son Corró, Costitx
 - Necròpolis de Son Real, Santa Margalida
 - Son Bauló, Santa Margalida
 - Son Fornés, Montuïri
 - Es Capocorb Vell, Lluçmajor
 - Túmul de Son Ferrer, Calvià
 - Puig de sa Morisca, Calvià
 - Santuari de Son Matge, Valldemossa
 - I per veure objectes de la cultura talaiòtica...
 - Sala de prehistòria del Museu d'Història de Manacor
 - Museu Arqueològic de Son Fornés

- **Pàgina web**

- Taller en línia
 - Arqueòlogues, paleontòlogues, dones investigadores:
<https://museudemanaacor.com/ca/tallers-en-linia/arqueologues-paleontologues-dones-investigadores>
 - Pop-up talaiòtic: <https://museudemanaacor.com/ca/tallers-en-linia/pop-talaiotic>
- Jocs en línia
 - Retallables de la prehistòria:
<https://museudemanaacor.com/ca/retallables/personatges-de-la-prehistoria>
- Col·lecció virtual
 - Crani de *Myotragus balearicus* adult: <https://sketchfab.com/3d-models/crani-de-myotragus-balearicus-adult-c778854748ff4a6b96084259cea10e97>
 - Copa amb crestes: <https://sketchfab.com/3d-models/copa-amb-crestes-667952f2f7e24d4ca7ba1d3f90596014>
 - Tonell: <https://sketchfab.com/3d-models/tonell-7845caa4977e46a68a3432e1a4c2386d>
 - Olla bitroncocònica: <https://sketchfab.com/3d-models/olla-bitroncoconica-da34919e92d148e388c586e4f022dd28>

- **Educaplay**

- Activitats en xarxa sobre la prehistòria:
<https://es.educaplay.com/usuario/4024122-museu/>

- **Tallers al Museu**

- Feim navetes amb fang
- El meu primer Museu (3-6 anys)

- **Maletes viatgeres:**

- <https://museudemanaacor.com/ca/educacio/maletes-viatgeres>

- Biblioteca del Museu

- Ball, Sara: *El llibre boig de la prehistòria*, Editorial Cruïlla, ISBN 9788466131858
- Carranza, Maite; Iborra, Irene: *Contra el fantasma del foc*, Editorial Estrella Polar, ISBN 978-84-9057-980-0
- Cloquells Tudurí, M. Jesús: *L'estatueta màgica*, Consell Insular de Menorca, ISBN 978-84-937073-7-8
- Cloquells Tudurí, M. Jesús: *Els constructors de talaiots*, Consell Insular de Menorca, ISBN 978-84-937073-4-7
- de Panafieu, Jean-Baptiste: *Los hombres prehistóricos*, Ediciones SM, ISBN 978-84-9107-828-9
- Domínguez, José María: *Evolución*, Editorial Laetoli, ISBN 9788492422906
- Jeunesse, Gallimard; Chabot, Jean-Philippe; Joly, Dominique: *La prehistòria*, Editorial Mundo Maravilloso, ISBN 978-84-675-3963-9
- Laval, Thierry; Couvin, Yann: *Digues on és: la prehistòria*, Editorial Cruïlla, ISBN 978-84-661-4329-5
- Masson, Pierre: *La prehistòria*, Editorial Larousse, ISBN 978-84-8016-959-2
- Martínez Gavalda, Noelia: *Els primers menorquins*, Consell Insular de Menorca, ISBN 9788493707309
- Mendoza, Rafael: *Descubriendo la cuna de la Humanidad*, Museo Arqueológico Nacional, ISBN 978-84-451-3500-6
- Mendoza, Rafael: *Viviendo la Prehistoria en el Valle del Lozoya*, Museo Arqueológico Nacional, ISBN 978-84-451-3342-2
- Piqueras, Daniel: *Homo: Cuando el fuego lo cambió todo*, Narval Editores, ISBN 978-84-946784-1-7
- Serrano Lorenzo, Arancha: *El hombre prehistórico*, Editorial LIBSA, ISBN 978-84-662-3769-7